

بررسی شخصیت‌گزینی در تصویرسازی انبیاء الهی در کتاب چاپ سنگی مثنوی الاطفال

فاطمه پیروزفر^{۱*}

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد تصویرسازی، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران
مصطفی لعل شاطری^{۲**}

۲. استاد مدعو، گروه باستان‌شناسی و تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه دولتی نیشابور، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۱۵
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۱۷
صفحه ...

بیان مسئله: چاپ سنگی از دوره قاجار (۱۲۴۹ق) به ایران وارد شد و متعاقباً نقش مهمی در هنر و به‌ویژه حوزه تصویرسازی داستانی برجای نهاد. در این بین یکی از آثار برخوردار از تصویرسازی کتاب مثنوی الاطفال است. این اثر که تلخیصی از روایت‌های مولوی بود، در دوره قاجار توسط مفتاح‌الملک در راستای ادبیات مکتب‌خانه‌ای تغییراتی در آن ایجاد و در ۱۳۰۹ق از سوی هنرمندی به نام میرزا مصطفی تصویرسازی و سپس منتشر شد. (محفوظ در کتابخانه آستان قدس رضوی با شماره ثبت ۳۵۵۹۴).

هدف پژوهش: مثنوی الاطفال با برخورداری از ۴۴ تصویر از جمله کتاب‌های مصور ارزشمند است که تا حد زیادی بازتابی از باورها و خواست جامعه زمانه خود را نمایش می‌دهد. این پژوهش بر آن است با بررسی شخصیت‌گزینی در تصویرسازی روایت‌های مربوط به انبیاء الهی و تطبیق بین متن مکتوب و تصویرسازی تولیدی، میزان تأثیر متن مکتوب و نیز باورهای جامعه که میرزا مصطفی نماینده بروز آن محسوب می‌شود را مورد واکاوی قرار دهد.

سؤال پژوهش: محور اصلی پژوهش حاضر بر پاسخ بر این پرسش قرار دارد که در تصویرسازی‌های مثنوی الاطفال تا چه میزان ارتباط در زمینه نمایش شخصیت‌های مذکور در متن مکتوب و متعاقباً بازتاب آن در متن بصری داستان‌های مربوط به انبیاء الهی وجود دارد و نیز وجوه اشتراک و افتراق آن از منظر شخصیت‌گزینی در تصاویر تا چه میزان است؟
روش پژوهش: این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی نگارش یافته و جامعه مورد مطالعه از میان ۴۴ تصویرسازی مربوط به ۳۹ داستان، صرفاً ۸ تصویرسازی مربوط به ۷ داستان است که مبنی بر مطالعه تحلیلی-تطبیقی در تاریخ هنر، سرانجام یافته است.
نتیجه‌گیری: مبنی بر بررسی صورت پذیرفته، یافته‌ها حاکی از آن است که تصویرسازی مثنوی الاطفال (میرزا مصطفی)، شخصیت‌های داستان‌های مربوط به انبیاء الهی را تا حدودی مطابق با ویژگی‌هایی مذکور در داستان‌های کتاب، تصویرسازی کرده است (وفاداری به متن اولیه). با این حال، در قسمت‌هایی فراتر از شعر و با استفاده از هنجارهای حاکم بر جامعه و ذوق و ایده‌های شخصی تصاویری در کنار شخصیت‌های اصلی داستان به تصویر درآورده است (افزایش شخصیت‌های بصری) و گاه با کاهش بعضی از شخصیت‌ها یا انتخاب بخشی خاص از داستان، به تصویرسازی واقعه مذکور پرداخته است (کاهش شخصیت‌های بصری).

واژگان کلیدی: چاپ سنگی، تصویرسازی، شخصیت‌گزینی، انبیاء الهی، مثنوی الاطفال، میرزا مصطفی

* fatimapiroozfar74@gmail.com
** mostafa.shateri@yahoo.com

■■■ Article Research Original

 10.30508/FHJA.2023.2008636.1165

Character Selection in Visual Representation of Divine Prophets in the Illustrated Book "Mathnavi al-Atfal"

Fatemeh Piroozfar*¹

1. Master's graduate in Illustration, Ferdows Higher Education Institute, Mashhad, Iran

Mostafa Lal Shateri**²

2. Visiting Professor, Department of Archaeology and History, Faculty of Literature and Humanities, State University of Neyshabur, Iran

Received: 06/08/2023

Accepted: 09/10/2023

Page 00-00

Abstract

Problem statement: Lithography was introduced to Iran during the Qajar period (1249 AH) and subsequently had a significant influence on art, particularly in the field of narrative illustration. Among the noteworthy works of this era is the illustrated book "Mathnavi al-Atfal," which is a condensed version of Rumi's narratives. During the Qajar period, it changed in line with the literary trends of the time and was illustrated by Miftah al-Mulk. The illustrated version was later published in 1309 AH by an artist named Mirza Mustafa (preserved in the Astan Quds Razavi Library with registration number 35594).

One of the most famous books in the field of school literature during this period is "Mathnavi al-Atfal," a summary of the work by Jalal ad-Din Muhammad Balkhi (Maulana Rumi). This valuable and content-rich book, consisting of forty-four illustrated frames, was created by Mirza Mustafa. Each of these illustrations is derived from the stories in the book, and each story includes various events involving human and animal characters. One of the important reasons for the focus on selecting human and animal characters in the illustrations of this book, which can be mentioned, is the attention to the details of the images and the comparison between the text and the image in each story, which captivates every reader and enthusiast interested in this subject. In addition to this, another aspect is the recognition of the artist's technical features. Mirza Mustafa incorporated significant influences from Western art and European paintings in his works, attempting to portray human and animal figures in a natural and three-dimensional manner by employing perspective.

Research Objective: "Mathnavi al-Atfal" is a valuable illustrated book containing 44 images, which to a large extent reflects the beliefs and desires of its contemporary society. This research aims to examine the character selection in the illustrations depicting the

narratives of divine prophets, and to explore the influence of the written text and the societal beliefs represented by Mirza Mustafa, the illustrator, in the production of these illustrations.

Research Question: The main focus of this research is to answer the following question: To what extent is there a connection between the depiction of the mentioned characters in the written text and their reflection in the visual narratives of the divine prophets in the illustrations of "Mathnavi al-Atfal"? Furthermore, what are the commonalities and differences in character selection in the images?

Research Method: This research is based on a descriptive-analytical approach, and the study population consists of 44 illustrations related to 39 stories. However, the analytical-comparative study in the history of art has ultimately focused on only 8 illustrations from 7 stories.

Conclusion: In less than a decade after the introduction of lithography to Iran, the practice of illustration became prevalent in published books. These books were produced to cater to specific audiences, with the literature of the school genre being of particular importance. Among these works, "Mathnavi al-Atfal" held a significant position. One of the notable features of this work was its illustrations by Mirza Mustafa, a lithographic book illustrator. Due to the nature of the book (narrative stories with moral lessons), human and animal characters held a special place in the illustrations as primary elements. By examining the accepted form of character selection in the narratives related to divine prophets in "Mathnavi al-Atfal," it is evident that Mirza Mustafa depicted the human and animal characters to some extent by the characteristics mentioned in the book (faithfulness to the original text). However, in certain parts beyond poetry, additional characters were portrayed alongside the main characters of the story (increased visual characters). At times, the illustrator reduced certain characters or focused on specific sections of the story to visualize the depicted event (reduction of visual characters). Further analysis reveals that the character selection in "Mathnavi al-Atfal" was influenced by the artistic taste of the illustrator and aligned with the writing style of the book's author. The main characters in each story were depicted based on

their gender, social, economic, cultural status, and religious minorities, and their portrayal in the story took shape according to the norms of the Qajar period in which the illustrator lived. Mirza Mustafa illustrated the climax of each story and made alterations to certain elements, but overall, unique artworks were created for "Mathnavi al-Atfal" based on artistic taste. The main characters of each story were consistently reflected in the illustrations, with the overall portrayal following the written text and incorporating the artist's personal ideas and prevailing norms.

Keywords: Lithography, Illustration, Character Selection, Divine Prophets, Mathnavi al-Atfal, Mirza Mustafa.

References:

- Babazadeh, S. (1999). *Tarikh-e Chap dar Iran*. Tehran: Ketabkhaneh Tahuri.
- Abarahimi, P. (2019). *An Investigation into the Teaching of Ethical Concepts in Three Books: Mathnavi al-Atfal, Ta'dib al-Atfal, Faraid al-Adab* (Master's thesis). Shahid Beheshti University, Tehran.
- Quran Karim
- Hashemidehkorodi, H. (1984). Lithography, a Fresh Life in Writing. *Honar*, (7), 90-107.
- Kalkani, S. M. (2014). *An Overview of the Book Mustatab Mathnavi al-Atfal*. *Naqd-e Ketab-e Kudak va Nowjavan*, (1-2), 175-185.
- Kooklan, S. (2001). *Unknown Calligraphers of the Naseri Era (Mirza Nasrullah and Mustafa)*. *Nameh-e Baharistan*, (3), 51-56.
- Kashfikhansari, S. A., & Pedram, N. (2017). *Manshi-e Nool Keshvar and the Rewriting of Children's Literature: A Comparative Study of Negar-e Danesh and Mathnavi al-Atfal*. *Naqd-e Ketab-e Kudak va Nowjavan*, (13), 275-279.
- Lal Shateri, M. (2022). *Exploring the Lithographic Technique in the Qajar Period with Emphasis on the Illustrations of Mirza Ali-Qoli Khoi (Initial Requirements, Technical Features, Executive Factors)*. *Pazhuheshnameh-e Motaleat-e Naskh Khati*, (1), 203-230.
- Marzolph, U. (2001). *Narrative Illustration in Persian Lithographed Books*. Leiden: Brill.
- Marzolph, U. (2002). *The Lithographic Print of an Illustrated Persian Prophet Story (1267/1850)*. In *Das gedruckte Buch im Vorderen Orient* (pp. 85-117). Dortmund.
- Marzolph, U. (2011). *The Pictorial Representation*

- of Shiite Themes in Lithographed Books of the Qajar Period. In P. Khosronejad (Ed.), *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism: Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam* (pp. 74-103). London: I.B.Tauris.
- Matini, J. (1997). An Examination of a Lithographed Edition and Its Images. *Iran-Shenasi*, (3), 528-541.
- Mazandarani, M. M. (2018). *Mathnavi al-Atfal* (N. Pedram, Trans.). Tehran: Madreseh.
- Marzolph, Ulrich. (2001). *Narrative Illustration in Persian Lithographed Books*. Leiden: Brill.
- Marzolph, Ulrich. (2002). "Der lithographische Druck einer illustrierten persischen Prophetengeschichte (1267/1850)". *Das gedruckte Buch im Vorderen Orient*. Dortmund, 85-117.
- Marzolph, Ulrich. (2011). "The Pictorial Representation of Shiite Themes in Lithographed Books of the Qajar Period". *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism: Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*. ed. Pedram Khosronejad. London: I.B.Tauris, 74-103.
- Nooraee-Ashtiani, M. A. (2011). *Arz-e Hal-e Sultan al-Ketab Mahallati be Majles*. *Payam-e Baharistan*, (13), 442-447.
- Shachgolwa, O. P. (2009). *Tarikh-e Chap Sangi dar Iran* (P. Manzavi, Trans.). Tehran: Mo'in.
- Teymouri, F. (2013). *An Investigation into Child Education in Literary Works of the Qajar Period* (Based on Ahmad, Mathnavi al-Atfal, Nasa'ih al-Atfal, and Akhlaq-e Asasi baraye Kudakan) (Master's thesis). Qom University, Qom.

مقدمه

از جمله موضوعات حائز اهمیت آغاز عصر جدید در هنر ایران، ورود دستگاه چاپ و رواج چاپ سربی و بعد از آن چاپ سنگی در دوره قاجار بود که با انتشار اولین کتب به صورت جدی تداوم یافت و پنجره‌ای جدید به روی تاریخ هنر و ادبیات داستانی ایران گشود. در این میان، داستان‌ها از حالت روایی و زبانی به صورت مکتوب درآمد و ادبیات داستانی داستان مورد توجه اکثر مردم قرار گرفت. در همین راستا با رواج کتاب‌های مصور، کتاب‌هایی برای کودکان و نوجوانان نیز منتشر شد (ادبیات مکتب‌خانه‌ای). مضامین این کتاب‌ها عموماً اخلاقی و آموزشی و دربرگیرنده پندهای مناسب جهت مخاطبان بود. یکی از معروف‌ترین کتاب‌های حوزه ادبیات مکتب‌خانه‌ای در این دوره، *مثنوی الاطفال* تلخیصی از اثر جلال‌الدین محمد بلخی (مولوی) است. این کتاب ارزشمند و پرمحتوا که دارای چهل و چهار قاب تصویرسازی است، به همت میرزا مصطفی خلق شد. هر یک از این تصاویر، برگرفته از داستان‌های کتاب و هر داستان شامل وقایع مختلف شخصیت‌های انسانی و حیوانی است. از دلایل مهم برای رجوع به موضوع شخصیت‌گزینی انسانی و حیوانی در تصویرسازی‌های این کتاب که می‌توان به آن اشاره کرد، پرداختن به جزئیات تصاویر و مقایسه متن و تصویر در هر داستان است که هر مخاطب و علاقه‌مند در رابطه با این موضوع را مجذوب خود می‌کند. علاوه بر این شناخت ویژگی‌های تکنیکی هنرمند موضوع دیگری است، چنان‌که میرزا مصطفی در آثارش تأثیرات فراوانی از هنر غرب و نقاشی‌های اروپایی گرفته است و سعی داشته که با استفاده از پرسپکتیو، پیکره‌های انسان و حیوان را به صورت طبیعی و سه‌بعدی تصویرسازی نماید.

روش پژوهش

این پژوهش به صورت کیفی و جمع‌آوری اطلاعات آن به صورت کتابخانه‌ای بوده است و مطالعه منابع مختلف اعم از کتاب‌های مربوطه، مقالات و پایان‌نامه‌های مختلف را شامل می‌شود. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی-تحلیلی و روش نمونه‌گیری نیز با بررسی ۸ تصویرسازی مربوط به شخصیت‌گزینی در داستان‌های انبیاء الهی در کتاب *مثنوی الاطفال* انجام می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

جست‌وجوی منابع بیانگر این امر است که هیچ پیشینه‌ای با اشتراک مستقیم در مسئله این پژوهش با محوریت بررسی تصویرسازی‌های کتاب *مثنوی الاطفال* وجود ندارد و صرفاً در پژوهش‌هایی محتوای کتاب و تصویرساز این کتاب مورد توجه قرار گرفته است. در زمینه محتوای کتاب می‌توان به مقاله سیده معصومه کلانکی (۱۳۹۳) با عنوان «نگاهی به کتاب مستطاب *مثنوی الاطفال*»، مقاله سید علی کاشفی خوانساری و نرگس پدram (۱۳۹۶) با عنوان «منشی نول‌کشور و بازنویسی ادبیات کودک و نوجوان؛ بررسی تطبیقی نگارندانش و *مثنوی الاطفال*»، پایان‌نامه فاطمه تیموری (۱۳۹۲) با عنوان «بررسی تربیت کودک در آثار ادبی دوره قاجار (با تکیه بر کتاب احمد، *مثنوی الاطفال*، نصایح الاطفال و اخلاق اساسی برای کودکان)» و پایان‌نامه پارمیس ابراهیمی (۱۳۹۸) با عنوان «بررسی چگونگی آموزش مفاهیم اخلاقی در سه کتاب *مثنوی الاطفال*، تأدیبات الاطفال، فرائد الادب» اشاره کرد. در پژوهش‌های مذکور صرفاً به صورت بسیار مختصر، ویژگی محتوایی، ادبی و داستانی *مثنوی الاطفال* مورد توجه قرار داشته است. در زمینه توجه به میرزا مصطفی، نخستین اثر، کتاب *Narrative Illustration in Persian Lithographed Books* از محقق آلمانی آلریش مارزلف (2001) است.

گرفت. هرچند قبل از آن و در دوره صفوی نیز تلاش شد که چاپ رواج پیدا کند، اما به طور رسمی و گسترده چاپ در دوره قاجار رونق و گسترش یافت. نخستین کتاب به شیوه چاپ سنگی قرآنی بود که در ۱۲۴۹ق در تبریز منتشر شد (لعل شاطری، ۱۴۰۱: ۲۰۶؛ شچگلو، ۱۳۸۸: ۴۱). چاپ سنگی به دلیل سهولت در کار و امکان دسترسی راحت تر به مواد مورد نیاز اصلی و ضروری برای چاپ که معمولاً فقط به کاغذ و مرکب و سنگ و اسید احتیاج داشت و انجام خطای کم تر از چاپ سربی و امکان چاپ چندین نسخه از یک طریق و تکثیر نسخه های یک شکل با قیمت نسبتاً مناسب باعث شد که مورد توجه عموم مردم قرار بگیرد (Marzolph, 2001: 14).

از دیگر دلایل برتری چاپ سنگی حس زیبا پسندی در خوانندگان ایرانی بود که کتاب های چاپ سربی را مطالعه می کردند و به احتمال زیاد ظاهر حروف چاپ سربی که برخلاف هنر زیبای خوشنویسی بسیار ناشیانه و زمخت به چشم می خورد رانمی پسندیدند. با ورود چاپ سنگی، خوشنویسی نیز که در دوره چاپ سربی در حال افت و فراموشی بود، بار دیگر زنده شد و رواج یافت. این موضوعات می تواند به تنهایی دلایل کافی برای کنار گذاشتن چاپ سربی بعد از پانزده سال و رواج چاپ سنگی باشد. اولین کتاب مصور چاپ سنگی لیلی و مجنون (۱۲۵۹ق) بود و مدتی بعد از آن تصویرسازی کتاب های چاپ سنگی رواج یافت و مورد توجه قرار گرفت (Marzolph, ۲۰۱۱: ۷۴؛ بابا زاده، ۱۳۷۸: ۲۰۱). به واسطه علاقه دیرینه جامعه ایران به مصورسازی متون ادبی و داستانی، چاپ و تصویرسازی کتاب های این حوزه در دوره قاجار، به ژانری هنری و بدیع مبدل شد و تصویرگران برای خلق آثار متمایز تلاش می کردند، ضمن اینکه سایر آرایه های هنری همچون خلق سرلوح های بدیع و گاه با الگوبرداری از نسخه های خطی نیز مورد توجه قرار گرفت (هاشمی دهکردی، ۱۳۶۳: ۹۷).

مثنوی الاطفال

این کتاب که برای نخستین بار در دوره قاجار تولید و

پژوهشگر در این اثر ضمن اشاره به تاریخچه چاپ سنگی و ورود تصویرسازی به چاپ سنگی، به بررسی زندگی و آثار تصویرسازان/ نقاشان این کتاب ها نیز پرداخته و در بخشی بسیار مختصر، به معرفی میرزا مصطفی توجه داشته است. شیوا کوکلان (۱۳۸۰) در مقاله ای با عنوان «سیاه قلم کاران گمنام عهد ناصری (میرزا نصرالله-مصطفی)» با نگاهی کل گرایانه صرفاً به بررسی تکنیک هنری میرزا مصطفی در تعداد محدودی از تصویرسازی های او پرداخته است. همچنین از منظری دیگر در زمینه موضوع پژوهش حاضر، در تعداد محدودی از پژوهش های حوزه چاپ سنگی مصور، داستان های انبیاء الهی مورد توجه قرار گرفته اند که از آن جمله می توان به مقاله الریش مارزلف (2002) با عنوان «Der lithographische Druck einer illustrierten persischen Prophetengeschichte» اشاره داشت که صرفاً به داستان های پیامبران در کتاب اخبارنامه پرداخته است. بر این اساس، مبنی بر خلاف پژوهش در زمینه بررسی تصویرسازی های کتاب مثنوی الاطفال به معنای عام و تصویرسازی های انبیاء الهی از منظر شخصیت گزینی، ضرورت بررسی حاضر، محسوس است.

مبانی نظری

چاپ سنگی در ایران

نخستین دستگاه چاپ در قرن پانزدهم میلادی و توسط گوتنبرگ اختراع شد که به واسطه بهره گیری از حروف سربی، به چاپ سربی نیز شهرت یافت. این گونه از چاپ بنا به دلایلی همچون هزینه زیاد، نیروی متخصص^۱ و نیز عدم امکان بهره مندی گسترده از آرایه های هنری در بعضی از کشورها همچون ایران^۲، پس از ورود و چند دهه استفاده با چاپ سنگی جایگزین شد. چاپ سنگی یا لیتوگرافی توسط یوهان آلوئیس زنفلدر بازیگر و نمایشنامه نویس آلمانی سه قرن بعد از چاپ سربی، اختراع شد. چاپ سنگی به عنوان یکی از روش های رایج برای انتشار کتاب در قرن هجدهم میلادی وارد ایران شد و به صورت رسمی مورد استفاده قرار

۱. چاپ سنگی برخلاف چاپ سربی، با هزینه های کم تر و نیروی کار محدود تر و به وسیله یک دستگاه چاپ، سنگ مخصوص، کاغذ، مرکب و همچنین زیر نظر یک فرد به نام استاد چاپ و چند نفر دیگر (سنگ ساب، مرکب زن، کاغذگذار یا چرم گذار یا لایه گذار، چرخ گردان، اسید ساز، سنگ بردار، جدول کش، صحاف، خوشنویس، نقاش) (لعل شاطری، ۱۴۰۱: ۲۲۶).

۲. نخستین گونه چاپ وارد شده به ایران به صورت همگانی، چاپ سربی بود. اولین چاپخانه سربی به واسطه تلاش های نایب السلطنه عباس میرزا از روسیه خریداری و در تبریز مستقر شد و نخستین کتاب با عنوان رساله جهادیه در ۱۲۳۳ق منتشر شد (همان: ۲۰۵).

گزیده‌ای از هر شش دفتر مثنوی مولوی است که توسط مفتاح‌الملک^۱ با دقت فراوان برای کودکان و نوجوانان به صورت خلاصه درآمد و پس از آن در ۱۳۰۹ق در دارالخلافه ناصری به چاپ رسید. داستان‌های چاپ شده به ترتیب ۱۳ داستان از دفتر اول، ۱۷ داستان از دفتر دوم، ۱۵ داستان از دفتر سوم، ۱۱ داستان از دفتر چهارم، ۱۱ داستان از دفتر پنجم و در آخر ۲۰ داستان از دفتر ششم را روایت می‌کند. مفتاح‌الملک هیچ متن و بیتی را از خود به اصل کتاب نیفزوده است و فقط قسمت‌های زیادی را متناسب با محدوده سنی مدنظرش، حذف و یا خلاصه کرده است (کاشفی خوانساری و پدram، ۱۳۹۷: ۱۶). ویژگی‌های نسخه‌شناسی این کتاب بر اساس مشاهده مستقیم نگارندگان عبارت است از: ابعاد کتاب ۲۱×۱۳cm، ابعاد نوشتاری ۱۵×۵/۸cm، برخوردار از ۳۲۷ صفحه. جلد کتاب به صورت مرمت با مشما بر روی مقوایی به رنگ مشکی و در هنگام مرمت صفحاتی در ابتدا و انتهای کتاب به رنگ سفید و در قالب آستربردرقه به کتاب افزوده شده است. نوع کاغذ فرنگی به رنگ نخودی، با ضخامت نسبتاً نازک و واترمارک برجسته در بالای برخی از صفحات مشاهده می‌شود. صفحه آغازین کتاب با خط نستعلیق و مهر بیضی شکل منقوش و متن مفتاح‌الملک در آن قرار گرفته و در جدولی که بالچک و ریشه‌های گل و برگ مزین گردیده، احاطه شده است. صفحه نخست کتاب دارای حاشیه‌ای تذهیب شده است که در داخل کادر آن نام نویسنده و نام چاپخانه، آورده شده و تاریخ چاپ به تحریر درآمده است. سرلوح آغازین کتاب دربردارنده نقش پنج فرشته حامل کتیبه سرلوحی با عبارت «هو الله تعالی شأن العزیز» است. اشعار درون کتاب در داخل جدولی به صورت دو ستونه در ۱۵ سطر قرار گرفته‌اند و عنوان هر بخش درون کتیبه‌ای با قلم درشت‌تر متمایز شده است. در صفحه آغازین مهر ملاحظه شد از سوی وزارت انطباعات مشاهده می‌شود که نشانگر تأیید انتشار و چاپ کتاب است. متن اشعار نیز به صورت یکدست و به خط نستعلیق است. در حواشی برخی صفحات کلمات توضیحی درون متن کتابت شده است. کتاب برخوردار از صفحه‌شمار در حاشیه بالایی جدول و درون نیم‌دایره‌ای متصل به جدول است و در حاشیه پایینی صفحات رکابه مشاهده می‌شود. همچنین در بین متون داخل کادر نیز می‌توان به تزیینات و تذهیب و زیبایی‌نگاری متن اشاره کرد که نشان از ذوق و هنر کاتب (حاج محمد رضا ملقب به سلطان‌الکتاب^۲) دارد.

جدول ۱: داستان‌های مثنوی الاطفال (مأخذ: نگارندگان)

Table 1: Stories of "Mathnavi Al-Atfal" (Source: Authors)

شماره	حکایت و موضوع	تعداد تصاویر	شماره تصاویر
۱	پادشاه و کنیزک و طبیب غیبی	۱	تصویر ۱
۲	مرد بقال و طوطی	۱	تصویر ۲
۳	استاد و شاگرد احوال	-	-
۴	بازرگان و طوطی	۱	تصویر ۳
۵	شیر با خرگوش	۲	تصویر ۴ و ۵
۶	پادشاه بت پرست و به آتش انداختن طفل را	-	-

۱. مفتاح‌الملک با نام اصلی میرزا محمودخان مازندرانی، از مهمترین نویسندگان ادبیات کودک در دوره قاجار است. از فعالیت‌های مهم این شخص می‌توان به روزنامه نگاری و نویسندگی و مدرسه داری اشاره کرد. او در ۱۲۶۰ق در مازندران متولد شد و بعد از گذراندن دوره تحصیل، در سن ۲۶ سالگی در وزارتخانه امور خارجه استخدام شد. مفتاح‌الملک پنج کتاب برای کودکان و سه کتاب را برای بزرگسالان منتشر کرده است که پنج کتاب کودک به ترتیب عبارتند از: تادیب الاطفال، الف و بای مصور، مثنوی الاطفال، تعلیم الاطفال، خلاصه التواریخ، مفتاح الرموز و رمز محمودی، ناسخ الرموز و کشف الاسرار ناصری (کاشفی خوانساری و پدram، ۱۳۹۱: ۱۰۸).

۲. خطاط کتاب، حاج محمد رضا ملقب به سلطان‌الکتاب، از خوشنویسان به نام و مشهور دوره قاجار است که در دربار ناصرالدین شاه قاجار و پس از آن نیز در خدمت پسر او یعنی مظفرالدین شاه به عنوان خوشنویسی حضور داشته است. اسنادی که از آن دوره بر جای مانده است نشان می‌دهد که سلطان‌الکتاب بیش از چهار سال فعال و بیشتر کتاب‌هایی کتابخانه سلطنتی، توسط این هنرمند کتابت شده است. او در کارهای دیگری مانند لشکر نویسی‌ها، فرمان‌نگاری‌ها و خوشنویسی برای مجلات مشارکت داشت (نورائی آشتیانی، ۱۳۹۰: ۴۴۲).

جدول ۱: داستان‌های مثنوی الاطفال (مأخذ: نگارندگان)
 Table 1: Stories of " Mathnavi Al-Atfal" (Source: Authors)

تصویر ۶	۱	مردی که از عزرائیل گریخته بود	۷
تصویر ۷ و ۸	۲	خلیفه صاحب کرم و اعرابی	۸
-	-	حضرت امیرالمؤمنین در میدان جنگ	۹
-	-	مرد نحوی و کشتیان	۱۰
-	-	مرد قزوینی و دلاک	۱۱
تصویر ۹	۱	شکار رفتن شیر با گرگ و روباه	۱۲
-	-	عیادت کردن کر بیمار را	۱۳
-	-	دزدیدن دزدی مار را	۱۴
تصویر ۱۰	۱	مهمان شدن صوفی در خانقاه	۱۵
-	-	صوفی دیگر در خانقاه	۱۶
-	-	مفلس در زندان قاضی	۱۷
-	-	شخصی که جویای خانه بود	۱۸
-	-	شخصی که مادر خود را کشت	۱۹
تصویر ۱۱	۱	خواجه لقمان با لقمان	۲۰
-	-	امتحان کردن پادشاه دو غلام را	۲۱
تصویر ۱۲	۱	ملاقات حضرت موسی با شیبان	۲۲
تصویر ۱۳	۱	شخصی مار به شکم او رفته بود	۲۳
تصویر ۱۴	-	مردی که به دوستی خرس مغرور بود	۲۴
-	-	تنبیه کردن باغبان صوفی و علوی و فقیه را	۲۵
-	-	محتسب با مست	۲۶
تصویر ۱۵	۱	کودکی که در پیش تاپوت پدر نوحه می‌کرد	۲۷
-	-	اعرابی که یک جوال گندم و ازریک بار کرده بود	۲۸
-	-	موشی که مهار شتری را می‌کشید	۲۹
-	-	منازعه چهار کس به جهت انگور	۳۰
تصویر ۱۶	۱	دانایی که گفت پیل بچگان مخورید	۳۱
تصویر ۱۷	۱	دعوت کردن روستایی شهری را	۳۲
-	-	مردی که لب و سیلت خود را چرب می‌کرد	۳۳
تصویر ۱۸	۱	مارگیری که ازدهای افسرده را مرده پنداشت	۳۴

جدول ۱: داستان‌های مثنوی الاطفال (مأخذ: نگارندگان)

Table 1: Stories of " Mathnavi Al-Atfal" (Source: Authors)

تصویر ۱۹ و ۲۰	۲	آن مرد که دعا می‌کرد و طلب روزی حلال می‌نمود	۳۵
تصویر ۲۱	۱	مریض شدن معلم کودکان به وهم و خیال	۳۶
-	-	پیرمردی که از زرگر ترازو می‌خواست	۳۷
تصویر ۲۲	۱	گریختن حضرت عیسی از احمق	۳۸
-	-	کور دوربین و کر تیزگوش و برهنه درازدامن	۳۹
تصویر ۲۳	۱	استدعا نمودن شخصی از موسی زبان بهائم را	۴۰
-	-	آن زن که فرزندش نمی‌زیست	۴۱
تصویر ۲۴	۱	مسجد مهمان کش	۴۲
-	-	داد خواستن پشه از باد به حضرت سلیمان	۴۳
-	-	منازعه امیران عرب با حضرت رسول	۴۴
تصویر ۲۵	۱	بحث کردن متقی و فلسفی از باب حدوث عالم	۴۵
-	-	آن واعظ که بر منبر دعای ظالمان کردی	۴۶
-	-	آن صوفی که به خانه آمد و زن را با بیگانه دید	۴۷
تصویر ۲۶	۱	مرد دباغ در بازار عطاران	۴۸
تصویر ۲۷	۱	گم کردن حلیمه حضرت پیغمبر را	۴۹
-	-	شاعر و صله دادن شاه او را	۵۰
تصویر ۲۸	۱	فقیهی که ژندها در دستار خود پیچیده بود	۵۱
-	-	صیادان و ماهی عاقل و نیم عاقل و مغرور ابله	۵۲
-	-	آن مرغ که به صیاد خود سه پند داد	۵۳
-	-	آن زن که طفل او بر سر تاودان رفته بود	۵۴
تصویر ۲۹ و ۳۰	۲	آن پادشاه زاده که دختر زاهد را برایش گرفتند	۵۵
-	-	سؤال و جواب استر با شتر	۵۶
تصویر ۳۱	۱	مهمان شدن کافران در خدمت پیغمبر	۵۸
تصویر ۳۲	۱	آن عرب که بر بالای سر سگ خود می‌گریست	۵۹
-	-	آهو در آخور خران	۶۰
تصویر ۳۳	۱	نصوح و توبه کردن او	۶۱
تصویر ۳۴	۱	شیر و روباه و خرکازر	۶۲
تصویر ۳۵	۱	در جبر و اختیار	۶۳

جدول ۱: داستان‌های مثنوی الاطفال (مأخذ: نگارندگان)
Table 1: Stories of " Mathnavi Al-Atfal" (Source: Authors)

-	-	آن درویش که گفت ای خدا بنده نگه داشتن بیاموز	۶۴
-	-	مؤذن زشت آواز در کافرستان	۶۵
-	-	مهمان و کدخدا و زن او	۶۶
تصویر ۳۶	۱	رفتن صوفی به حربگاه	۶۷
-	-	امتحان کردن سلطان محمود وزری خود را	۶۸
تصویر ۳۷	۱	حسد بردن امیران بر اباز	۶۹
-	-	رفتن دزد شب به خانه بزرگی	۷۰
-	-	آن زاهد که سیوی می را بشکست	۷۱
تصویر ۳۸	۱	شخصی که ترسان به خانه گریخت و گفت خرمی گیرند	۷۲
-	-	مطرب در بزم امیر ترک	۷۳
تصویر ۳۹	۱	رنجوری که طبیب وی را گفت هرچه خواهی کن	۷۴
-	-	فقیر روزی طلب و خواب دیدن او	۷۵
تصویر ۴۰	۱	سه نفر مسلمان و جهود و ترسا	۷۶
-	-	شتر و گاو و قوچ که بندی گیاه جستند	۷۷
-	-	رفاقت موش و چغز	۷۸
-	-	پادشاه مست و فقیه	۷۹
-	-	مرد میراث یافته که مفلس شد	۸۰
تصویر ۴۱	۱	زن جوحی و مگرا و باقاضی	۸۱
تصویر ۴۲	۱	صیادی که خود را در گیاهی پیچیده بود	۸۲
-	-	بردن دزد قچ را	۸۳
تصویر ۴۳	۱	کمپیر نودساله	۸۴
-	-	سؤال و جواب سائل با صاحب خانه	۸۵
-	-	صید ملک ترمذ با دلک	۸۶
تصویر ۴۴	۱	رفاقت سلطان محمود با دزدان	۸۷

میرزا مصطفی

تصویرساز مثنوی الاطفال، میرزا مصطفی (مصطفی) از معدود هنرمندان صاحب سبک و به نام در دوره قاجار و در زمان سلطنت ناصرالدین شاه بود. او که پیش تر از آن کار خود را از نقاشی‌های زیرلاکی شروع و بر روی قلمدان‌ها تصویرسازی می‌کرد، پس از آن با ورود به حوزه چاپ سنگی، اولین تجاربتش را از طریق همکاری با میرزا نصرالله آغاز کرد. پس از آن مصطفی به سرعت سبک خاص خود را یافت و در ساخت تصاویری نظیر به کمال رسید (پدرام، ۱۳۹۷: ۳۰). آثار چاپ سنگی

که میرزا مصطفی به تصویر درآورده است از حدود ۱۲۹۹ق آغاز و تا ۱۳۱۱ق ادامه داشت. او تصویرسازی‌های متعددی را خلق کرد، اما از شناخته شده‌ترین آثار او می‌توان به شاهنامه فردوسی نسخه ۳۷۷ق اشاره کرد که در این کتاب نیز هنر خود را به صورت تمام و کمال به تصویر درآورده است. بعد از آن به تصاویر کتاب چهارفصل می‌کده می‌توان اشاره کرد که برعکس مثنوی الاطفال، تصاویر را به صورت جسورانه‌تر و به شیوه فرنگی تصویرسازی نموده است. از دیگر آثار او می‌توان به خمسه نظامی (۱۳۰۱ق)، لاله رخ (۱۳۰۶ق)، مثنوی (۱۳۰۶-۱۳۰۷ق)، حبیب الاوصاف (۱۳۰۸ق)، فلک‌ناز و خورشید آفرین (۱۳۱۱ق) اشاره کرد. از مهم‌ترین راه‌های شناخت قلم میرزا مصطفی در تصاویری که آفریده است می‌توان به خطوط نرم و ظریفی در اجرای کارهایش یا خطوط صاف و یکدست در قسمت‌های مختلف آثارش اشاره کرد. میرزا مصطفی در آثارش متأثر از هنر غرب و نقاشی‌های اروپایی است و پیوسته سعی بر این داشته که تصاویر را سه بعدی و طبیعی‌تر و نزدیک به واقعیت ترسیم کند. مصطفی همچنین با سایه‌پردازی بر روی اجسام و البسه و پیکره‌ها سعی بر نمایش حجم داشته است. او جزو معدود تصویرگرانی است که شیوه خاص خود را در شروع سرفصل‌ها به تصویر درآورده است و عموماً در ابتدای کارهایش با ایده گرفتن از نقاشی شرق از پیکره‌های انسان که لباس مصر باستان را پوشیده‌اند یا پیکره کودکان برهنه با بال‌هایی بر دوش آن‌ها که تمثیلی از فرشتگان است را تصور کرده است. برای مثال، در صفحه آغازین کتاب مثنوی الاطفال از خطوط ظریف و منحنی و پیکره کودکان بالدار برهنه یا همان فرشته که نشان از سبک شرقی اختصاصی، استفاده کرده است (Marzolph, 2001: 42). مصطفی در کتاب خمسه نظامی در صفحاتی که فقط تزیینات کتاب صورت گرفته است اسمی از خود نیاورده، اما در صفحاتی که واقعه‌ای را به تصویر درآورده است از نام خود با این کلمات (عمل کمترین مصطفی سنه ۱۲۹۹)، (عمل مصطفی سنه ۱۳۰۰)، (عمل بنده درگاه مصطفی)، (راقمه مصطفی سنه ۱۲۹۹) و (رقم مصطفی ۱۲۹۹) یاد کرده است (متینی، ۱۳۷۶: ۵۲۹).

میرزا مصطفی در تصویرسازی‌هایش، بیشتر جایگزینی عناصر در راستای افق و خطوط عمودی را به تصویر کشیده است. او در بعضی موارد از خطوط مورب نیز استفاده می‌کند. این هنرمند در آثارش بیشتر به تجسم فضای

بیرونی پرداخته و در برخی دیگر از آثارش فضای بیرونی و داخلی را در یک قاب و یک پلان بندی می‌توان مشاهده کرد. میرزا مصطفی وقت زیادی را صرف توجه به جزئیات و تزیینات در تصویر کرده است که نشان از حساسیت بالای او در خلق آثارش دارد. تصویرسازی‌های او برعکس تصاویر هنرمندان دیگر که انسان را خشک و بی‌تحرك می‌کشیدند، نشان‌دهنده تحرك و انسان‌ها را پویاتر ترسیم نموده است. منبع نور در آثار او طبق سلیقه‌اش از جهات مختلف اجرا و سایه‌پردازی شده و به آن‌ها حجم داده است. مصطفی در آثارش با دقت بر رعایت کوچکی و بزرگی اجسام و انسان‌ها در تصاویر یا دور و نزدیک بودنشان، فضا سازی و پرسپکتیو را رعایت کرده است. تصویر زنان در آثار این تصویرساز تقریباً با صورتی یکسان رسم شده است، اما زاویه ترسیم صورت‌ها و محل قرارگیری آن‌ها در صفحه متفاوت است. مصطفی در مثنوی الاطفال برعکس خمسه نظامی، تصاویر را خیال‌انگیز و زیباتر به تصویر کشیده است. تصاویر مثنوی الاطفال از جنبه روایی بسیار بالایی برخوردار است. مصطفی در کارهایش بیشتر تصاویر را به صورت شلوغ به تصویر درآورده است، اما با هنرستان او این شلوغی باعث دلزدگی یا خستگی چشم مخاطب نمی‌شود، زیرا با مهارت بسیار بالایی توسط هنرمند ترسیم شده است، به طوری که بیننده را ترغیب می‌کند تا به تصویر دقت بیشتری نموده و بهتر ببیند. مصطفی همچنین در آثار خود به حیوانات توجه ویژه‌ای دارد و تصاویر آن‌ها را نیز با تحرك به نمایش درآورده است. ترکیب بندی و یکپارچگی در تصاویر این هنرمند بسیار مشهود است. او به حرکت خطوط در تصاویر و ارتباط اشیاء و اجسام با یکدیگر توجه ویژه‌ای داشته و در نتیجه فضاهای خالی در آثار او کمتر مشاهده می‌شود. ترکیب بندی‌هایی که میرزا مصطفی در آثار مختلفش همچون مثنوی الاطفال، استفاده کرده است، بیشتر مستطیلی، دایره‌ای و مثلثی است. او از حجم‌نمایی و هاشور در تصاویر استفاده زیادی نموده و در بیشتر موارد موضوع اصلی را نزدیک به وسط صفحه قرار داده و برای نمایش صخره‌ها در مصورسازی‌هایش از حلقه‌های منحنی شده استفاده کرده است (کوکلان، ۱۳۸۰: ۵۴).

تجزیه و تحلیل تصویرسازی‌ها

کتاب مثنوی الاطفال دارای ۸۶ داستان و برخوردار از ۴۴

تصویر است که هر یک خط داستانی یکی از اشعار کتاب را مستقلاً دنبال می‌کند. در این کتاب، در ۷ داستان و برخوردار از ۸ تصویرسازی به داستان‌های انبیاء الهی اشاره شده است: ۱. داستان مردی که از عزرائیل می‌گریخت (مربوط به سلیمان (ع)، ۱ تصویر)، ۲. ملاقات موسی (ع) با شبان (۱ تصویر)، ۳. مردی که دعا می‌کرد و طلب روزی حلال می‌نمود (مربوط به داوود (ع)، ۲ تصویر)، ۴. گریختن عیسی (ع) از فرد احمق (۱ تصویر)، ۵. استدعا نمودن شخصی از موسی (ع) زبان بهایم را (۱ تصویر)، ۶. گم کردن حلیمه پیغمبر (ص) را (۱ تصویر)، ۷. مهمان شدن کافران در خدمت پیغمبر (ص) (۱ تصویر). در راستای هدف پژوهش و سؤال مطروحه، هر کدام از تصاویر از منظر شخصیت‌های داستان، مشابهت و تفاوت‌های ایجاد شده با متن مکتوب (اشعار) و ارتباط آن‌ها با یکدیگر و حالات و پوشش‌های هر شخصیت انسانی یا حیوانی داستان و افزایش و کاهش‌های احتمالی از سوی تصویرساز بررسی و به جزئیات تصویری و ویژگی‌های آن در ادامه پرداخته خواهد شد.

مردی که از عزرائیل می‌گریخت

داستان درباره مردی است که روزی با صورت زرد و ترسیده به سرای سلیمان^(ع) می‌رود و نبی الهی از او علت این ترس و عجله را پرسیده و مرد پاسخ می‌دهد که قبل از آمدن به این مکان، عزرائیل را دیده است که خشمگین به او می‌نگریسته و قصد داشته که جانش را بگیرد. مرد از سلیمان^(ع) خواهش می‌کند که به وسیله باد او را به هندوستان بفرستد تا از مرگ نجات پیدا یابد. سلیمان^(ع) نیز تقاضای مرد را اجابت و او را به وسیله باد به دورترین جزیره در هندوستان می‌فرستد. بعد از آن سلیمان^(ع)، عزرائیل را در سرای خود ملاقات می‌کند و از او می‌پرسد چرا به مرد با خشم نگاه کرده‌ای؟ عزرائیل با تعجب می‌گوید: من از خشم به او نگاه نکردم، بلکه نگاهم به واسطه تعجب بود! خداوند دستور داده بود که همان روز جان او را در هندوستان بگیرم و من در فکر این بودم که او اگر بال هم داشته باشد نمی‌تواند در زمانی که برای مرگش تعیین شده، در هندوستان حضور داشته باشد، اما بعد از اینکه به دستور الهی به هندوستان رفتم، او را در آنجا یافتم و جانش را گرفتم:

«[...] ساده مردی چاشتگاهی در رسید
رویش از غم زرد و لب هر دو کیبود
گفت: عزرائیل در من این چنین
گفت: همین اکنون چه می‌خواهی بخواه؟
تا مرا زین جا به هندستان برد
در سرا عدل سلیمانی دوید
پس سلیمان گفت: ای خواجه چه بود؟
یک نظر انداخت پر از خشم و کین
گفت فرما باد را ای جان‌پناه
بوک بنده کان طرف شد جان برد [...]»

تصویر در سرای سلیمان^(ع) را مصور ساخته و شخصیت‌های اصلی (سلیمان^(ع) و مرد فراری از عزرائیل) را می‌توان مشاهده کرد. چهره پریشان و ترسیده مرد در مقابل تخت نبی الله ترسیم شده است. در کنار این افراد، حیوانات مختلفی که سلیمان^(ع) با آن‌ها قادر به سخن گفتن بود از جمله طاووس، هدهد، شتر، روباه، اسب، خرچنگ، شیر، پلنگ و غیره نیز تصویرسازی شده‌اند. داخل کادر، مرد با چهره‌ای پریشان و ترسیده از عزرائیل عاجزانه دست‌هایش را به سوی سلیمان^(ع) برای درخواست خود دراز کرده است.^۲ در دو طرف مرد تعدادی از اجنه با بال‌های کوچک و پاهای شبیه به شرم و دیوها (شیاطین) نیز حضور دارند که بنا متن قرآن، در نزد سلیمان^(ع) حضور مادی داشته‌اند.^۳ نکته قابل توجه ماری است که در کنار مرد به تصویر کشیده شده است و در ادبیات نماد باطنی فریبنده و هوای نفسانی و دنیوی است و اشاره به این دارد که مرد تحت تأثیر ظاهر دنیا و لذت‌های زودگذر آن است و نمی‌خواهد آن را ترک کند.

۱. باشد که.

۲. بر اساس متن قرآن، انجام درخواست مرد، از جمله توانایی‌های الهی بود که سلیمان (ع) به انجام آن توانا بود. «وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ؛ و برای سلیمان تندباد را [رام کردیم] که به فرمان او به سوی سرزمینی که در آن برکت نهاده بودیم جریان می‌یافت و ما به هر چیزی دانا بودیم» (سوره انبیاء: آیه ۸۱).

۳. «وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغْوُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ خَافِظِينَ؛ و برخی از شیاطین بودند که برای او غواصی و کارهایی غیر از آن می‌کردند و ما مراقب [حال] آنها بودیم» (سوره انبیاء: آیه ۸۲).

تصویر ۱: التماس مرد به سلیمان (ع) (مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۳۵)

Image 1: A Man Seeking Audience with Soleiman (Meftah al-Mulk, 1309: 35)

جدول ۲: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان مردی که از عزرائیل می‌گریخت (مأخذ: نگارندگان)
(Comparative Analysis of Characters in the Story 'Man Fleeing from Ezrael' (Source: Authors: ۲ Table

متن	تصویرسازی			
	*	نشسته	حالت جسمی	
*	*	متعجب	حالت روحی	
	*	پوشیده	چهره	سلیمان (ع)
	*	پیراهن بلند ساده	پوشش	
	*	عمامه		
	*	میان سال	سن	خدمتگزار
	*	دست به سینه	حالت جسمی	
	*	متعجب	حالت روحی	
	*	قبا بلند	پوشش	
	*	عمامه		
*	*	پریشان	حالت روحی	
*	*	ناراحت		
*	*	مُلْتَمِس	حالت بدن	

جدول ۲: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان مردی که از عزرائیل می‌گریخت (مأخذ: نگارندگان)
(Comparative Analysis of Characters in the Story 'Man Fleeing from Ezrael' (Source: Authors: ۲ Table

	*	میان سال	ظاهر	مرد
	*	پیراهن		
	*	کمر بند	پوشش	
	*	کلاه نمدی		
	*	میان سال	سن	
	*	گوش به فرمان	حالت جسمی	
	*	متعجب	حالت روحی	مردان شاهد
	*	کلاه	پوشش	
	*	پیراهن		
	*	فرمان بردار و دست به سینه	حالت جسمی	شیاطین
	*	متعجب	حالت روحی	
	*	فرمان بردار و دست به سینه	حالت بدن	جنیان
	*	متعجب	حالت روحی	
	*	نظاره‌گر	طاووس	
	*	نظاره‌گر	هدهد	
	*	نظاره‌گر	شتر	
	*	نظاره‌گر	اسب	
	*	نظاره‌گر	خرچنگ	
	*	نظاره‌گر	شیر	حیوانات
	*	نظاره‌گر	پلنگ	
	*	نظاره‌گر	لاک‌پشت	
	*	نظاره‌گر	خرگوش	
	*	نظاره‌گر	روباه	
	*	نظاره‌گر	مار	
	*	نظاره‌گر	زنبور	
	*	نظاره‌گر	کبک	
	*	نظاره‌گر	بزکوهی	

مبنی بر بررسی تطبیقی دریافت می‌شود که در تصویرسازی این داستان، هم‌راستا با اشعار، شخصیت‌های اصلی (مرد)

گریزان و سلیمان (ع)) حضور دارند چهره ترسیده و پریشان مرد و حالت بدن عاجزانه او و حضور سلیمان (ع) با توجه به متن مکتوب تصویرسازی شده است. میرزا مصطفی سرای سلیمان (ع) را نیز به تصویر درآورده است و مبنی بر رویکردی افزایشی، از عناصر دیگر همچون موجودات طبیعی و فراطبیعی که در خدمت و تحت امر سلیمان (ع) بودند، اما در متن به آنان اشاره نگردیده، در راستای نمایش قدرت فرابشری این نبی الهی، تصویرسازی کرده است. مصطفی با رویکردی کاهشی، از تصویرسازی دیگر شخصیت اصلی (عزرائیل) خودداری نموده و قاب تصویری خود را محدود به زمان درخواست مرد از سلیمان (ع) ساخته است. در این بین در راستای ایجاد فضای بصری متراکم خدمتگزار و مردان شاهد نیز به تصویر افزوده شده‌اند. در کلیه تصاویر شخصیت‌های انسانی متأثر از هنجارهای حاکم بر جامعه تصویرسازی شده‌اند (همچون پوشش و ظاهر) و موجودات فراطبیعی افرادی (شیاطین و جنیان) تا حد گسترده‌ای بر اساس باورهای عامیانه و سلیقه هنری میرزا مصطفی خلق شده‌اند.

ملاقات موسی (ع) با شبان

داستان درباره روزی است که موسی (ع) چوپانی را در راه مشاهده می‌کند که مشغول رازونیا به زبان ساده و عامیانه با خداوند است و می‌گوید: خدایا من نوکری تو را می‌کنم و موهایت را شانه می‌زنم و لباس‌هایت را رفو می‌کنم و می‌دوزم. خدایا جان من و فرزندانم به فدای تو. از شیر گوسفندانم به تو خواهم داد و دستانت را می‌بوسم و پاهایت را نوازش می‌کنم و هنگام خواب، جای خوابت را پاکیزه می‌کنم. پس موسی (ع) از شنیدن این سخنان ناراحت و پریشان شد و چوپان را برای این‌گونه صحبت با خدا نکوهش نمود و چوپان با ناراحتی سر به بیابان نهاد. در آن لحظه از سوی خداوند به موسی (ع) وحی نازل شد که ای موسی! چرا بنده مرا از من جدا کردی؟ تو آمده‌ای که انسان‌ها را به من وصل کنی نه این‌که آن‌ها را از من جدا کنی. پس موسی (ع) بی‌درنگ به دنبال مرد چوپان راهی بیابان می‌شود:

[...] گفت موسی‌های خیره‌سر شدی	خود مسلمان تاشده کافر شدی
این چه ژاژ است این چه کفر است و فشار	پتبه‌ای اندر دهان خود فشار
کند کفر تو جهان را کنده کرد	کفر تو دیبای دین را ژنده ^۱ کرد
چارق و پاتابه لایق مر تو راست	آفتابی را چنین‌ها کی رواست
گر نبندی زین سخن تو حلق را	آتشی آید بسوزد خلق را
گفت ای موسی دهانم دوختی	وز پشیمانی تو جانم سوختی
جامه را بدرید و آهی کرد و تفت	سر نهاد اندر بیابانی و رفت [...]]

(مفتاح‌الملک، ۱۳۹۹: ۷۸-۷۹)

در این تصویرسازی مکالمه موسی (ع) با چوپان در لحظه پایانی داستان، ترسیم شده است. چهره موسی (ع) به وسیله هاله‌ای از نور پوشانیده و چوپان در حالی مشاهده می‌شود که از سخنان موسی (ع) منقلب و پریشان شده است. میرزا مصطفی بادقت قسمت‌های خالی تصویر را پر ساخته است، چنان‌که به عنوان نمونه قسمت بالای تصویر، درختی از دل کوه برخاسته و آسمان خالی را پوشانیده و زمین با گوسفندان و گیاهان پوشیده و به وسیله هاشور، حجم را در تصویر ایجاد نموده است.

۱. سخن بیهوده

۲. کهنه، فرسوده

تصویر ۲: ملاقات موسی (ع) با چوپان (مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۸۰)

Image 2: Moses' (AS) Encounter with the Shepherd (Miftah al-Mulk, 1309: 80)

جدول ۳: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان ملاقات موسی (ع) با شبان (مآخذ: نگارندگان)

Table 3: Comparative Analysis of Characters in the Story "Encounter of Moses (AS) with the Shepherd" (Source: Authors)

متن	تصویرسازی			
*	*	در حال گفتگو	حالت جسمی	
*	*	درخواست‌گر	حالت روحی	
	*	هاله نور	چهره	موسی (ع)
	*	قبا	پوشش	
	*	عصا	ابزار	
*	*	در حال دویدن	حالت جسمی	
*	*	ناراحت	حالت روحی	
*	*	پربشاش		شبان
	*	میان سال	سن	
*	*	لباس چوپانی	پوشش	
*	*		گوسفندان	حیوانات

مبنی بر بررسی تطبیقی دریافت می‌شود که شخصیت‌های اصلی داستان (موسی^(۴) و چوپان) در تصویر حضور و از منظر زمانی، لحظه پربشاش چوپان بعد از شنیدن گفتار موسی^(۴) تصویرسازی شده است. چهره موسی^(۴) همچون تصویر پیشین با هاله نور پوشیده شده و از حالت بدن موسی^(۴) می‌توان به هنگامه درخواست بازگشت او از چوپان پی برد. میرزا مصطفی مکانی برای شخصیت‌های غیرانسانی (حضور گوسفندان) را بر اساس تکنیک هنری اش انتخاب و در ترسیم ظاهر و پوشش موسی^(۴) و چوپان مبنی بر سلیقه شخصی متأثر از هنجارهای اجتماعی عمل نموده است. آنچه مشهود

است در شخصیت‌گزینی این تصویر، هنرمند تا حد گسترده‌ای به متن مکتوب وفادار بوده و صرفاً در جزئیات ظاهری فاقد اطلاعات مذکور در متن، به افزایش و کاهش پرداخته است.

مردی که دعا می‌کرد و طلب روزی حلال می‌نمود

شخصی در زمان داوود^(ع) پیوسته در حال دعا بود و طلب روزی بی‌مشقت می‌نمود. مردم که دعاهای او را می‌شنیدند او را به تمسخر می‌گرفتند، اما او بازهم به دعا می‌پرداخت. روزی که مرد در حال دعا بود، گاوی به در خانه او آمد و در را شکست و وارد خانه شد. مرد نیز بی‌درنگ جانِ گاو را گرفت و خدا را شکر کرد که دعایش را قبول کرده است و به او روزی داده است. ناگهان مردی وارد خانه او شد و با دیدن گاو که جانش گرفته شده فروخته و به مرد گفت: ای بی‌رحم چرا جان گاو مرا گرفته‌ای؟ مرد نیز گفت: من گناهی ندارم! این گاو را خدا برایم فرستاده است. صاحب گاو عصبانی شد و مرد را کتک زد و پس از آن به نزد داوود^(ع) برد:

«[...] پس گلوی گاو ببرید آن زمان
چون سرش ببرید شد سوی قصاب
صاحب گاو بشدید و گفت هین
هین چرا کشتی بگو گاو مرا؟
بی‌توقف بی‌تأمل بی‌امان
تا اهابش^۱ برکند در دم شتاب
ای بظلمت گاو من گشته زمین
ابله طرّاً^۲ انصاف اندرا [...]»

(مفتاح الملک، ۱۳۹: ۱۲۰)

تصویر ۳: کشتن گاو از سوی مرد دعاگو (مفتاح الملک، ۱۳۹: ۱۲۲)

Image 3: Slaughtering of the Cow by the Pious Man (Miftah al-Mulk, 1309: 122)

داوود^(ع) ماجرا را جویا شد و صاحب گاو داستان را تعریف کرد. نبی الهی توضیحات مردی که گاو را کشته بود نیز شنید و پس از آن به محراب رفت و وحی بر او نازل شد و داوود^(ع) حقیقت را فهمید. پس از خلوتگاه بیرون آمد و به صاحب گاو گفت:

۱. پوست حیوان
۲. حیل‌گر، دزد

حق باکشنده گاو است. پس حاضرین از این حکم متعجب و عده‌ای اعتراض کردند. سپس داوود^(ع) گفت: به صحرا برویم تا واقعیت را برای شما بازگو کنم. همه رفتند تا به درختی پرشاخ و برگ رسیدند. داوود^(ع) گفت: از زیر این درخت بوی خون را حس می‌کنم. صاحب گاو از غلامان پدر این مرد بوده که او را کشته و همه اموالش را تصاحب کرده است و او به دلیل عجله‌ای که داشته با همان کاردی که فرد را به قتل رسانده، او را خاک نموده است. مردم با کندن زمین کارد را پیدا می‌کنند که نام صاحب گاو بر آن نوشته شده و حقیقت برملا می‌شود:

«[...] چون که داوود بنی آمد برون
مدعی گفت: ای بنی الله داد
کشت گاو را پرسش که چرا
گفت داوودش بگو ای بوالکرم^۱
هین پراکنده نگو حجت بیار
گفت هین چون است این احوال چون
گاو من در خانه او افتاد
گاو من کشت او بیان کن ماجرا
چون تلف کردی تو ملک محترم
تا به یکسو گردد این دعوی و کار [...]»

(مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۲۴)

تصویر ۴: مجلس دادخواهی نزد داوود (ع) (مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۲۵)

Image 4: Court of Justice in the Presence of David (AS) (Miftah al-Mulk, 1309: 125)

داستان شامل دو تصویر است. در تصویر اول اجرای کشتن گاو به دست مرد دعاگو و رسیدن صاحب گاو به این صحنه و عصبانیت او تصویرسازی گردیده و مردم نیز اطراف آن دو اجتماع کرده‌اند. تصویر دوم مجلس دادخواهی نزد داوود^(ع) را نشان می‌دهد که در آن، دو مرد در حال مشاجره در مقابل تخت داوود^(ع) ترسیم شده و اطرافیان ناظر بر رفتارشان هستند.

جدول ۴: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان مردی که دعا می‌کرد و طلب روزی حلال می‌نمود (مأخذ: نگارنده)

Table 4: Comparative Analysis of Characters in the Story "The Man Who Prayed and Sought Lawful Sustenance" (Source: Author)

کشتن گاو از سوی مرد دعاگو				
متن				
*	*	خوشحال	حالت روحی	
*	*	مقتدر	حالت جسمی	
*	*	چاقو	ابزار	مرد دعاگو
	*	جوان	سن	
	*	پیراهن	پوشش	
	*	کلاه		
*	*	خشمگین	حالت روحی	
	*	در حال هجوم	حالت جسمی	
	*	میان‌سال	سن	صاحب‌گاو
	*	کلاه	پوشش	
	*	پیراهن		
	*	متفکر	حالت روحی	
	*	متعجب		
	*	ایستاده	حالت جسمی	
	*	جوان-میان‌سال	سن	حضار
	*	کلاه		
	*	عبا	پوشش	
	*			
*	*	مرد	حالت	گاو
مجلس دادخواهی نزد داوود (ع)				
*	*	متفکر	حالت روحی	
*	*	نظاره‌گر	حالت جسمی	داوود (ع)
	*	قبا	پوشش	
	*	عبا		
*	*	در حال درگیری	حالت جسمی	صاحب‌گاو
*	*	عصبانی	حالت روحی	

جدول ۴: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان مردی که دعا می‌کرد و طلب روزی حلال می‌نمود (مأخذ: نگارنده)

Table 4: Comparative Analysis of Characters in the Story "The Man Who Prayed and Sought Lawful Sustenance" (Source: Author)

	*	پیراهن	پوشش	
	*	کلاه		
	*	میان‌سال	سن	
*	*	در حال درگیری	حالت جسمی	
*	*	مضطرب	حالت روحی	
	*	جوان	سن	مرد دعاگو
	*	پیراهن	پوشش	
	*	کلاه		
*	*	متفکر	حالت روحی	
*	*	متعجب		
	*	ایستاده	حالت جسمی	
	*	جوان-میان‌سال	سن	حضر
	*	کلاه		
	*	عبا	پوشش	
	*	قبا		

مبنی بر بررسی تطبیقی دریافت می‌شود شخصیت‌های اصلی انسانی و حیوانی (صاحب گاو، مرد دعاگو، داوود^(۴) و گاو کشته‌شده) توسط میرزا مصطفی ترسیم شده است. در تصویر نخست، لحظاتی اندک پس از مرگ گاو مشاهده می‌شود که گاو کشته، صاحب گاو حضور یافته و مرد دعاگو نیز چاقو به دست مقابل یکدیگر قرار داشته و در حال گفت‌وگو هستند و حاضرین، شاهد بر این ماجرا و در حال قضاوت هستند. در تصویر دوم، مجلس دادرسی داوود^(۴) تصویرسازی شده است که در آن شاکی و متهم ضمن درگیری و مشاجره به بیان گفتارشان می‌پردازند و داوود^(۴) و حضر مستقیماً در حال مشاهده رفتار آنان هستند. میرزا مصطفی در هر دو تصویر، نقطه اوج داستان (کشتن گاو و رفتن به نزد داوود^(۴)) را تصویرسازی کرده است. هنرمند ضمن وفاداری به شخصیت‌پردازی بر اساس متن داستان، در تصویر اول، حضاری را به تصویر افزوده است.

گریختن حضرت عیسی (ع) از فرد احق

روزی عیسی^(ع) در حال فرار و بسیار هراسان بود. فردی او را می‌بیند و می‌گوید چه شده و از چه می‌گریزی؟ عیسی^(ع) پاسخ می‌دهد: از فرد نادان فرار می‌کنم. فرد می‌گوید: تو همان نیستی که کور را بینا و مرده را زنده می‌کند؟ عیسی^(ع) می‌گوید: آری من همانم. فرد می‌گوید: پس از چه می‌ترسی که این‌گونه فرار می‌کنی؟ عیسی^(ع) می‌گوید: هزاران بار برای درمان فردی تلاش کردم، اما نشد. مرد دلیل را می‌پرسد و عیسی^(ع) می‌گوید: حماقت قهر خداوند است، اما کوری و کوری تجربه‌ای برای انسان:

«[...] عیسی مریم به کوهی می‌گریخت
آن یکی در پی دوید و گفت: خیر
باشتاب او آن چنان می‌تاخت جفت
یک دو میدان در پی عیسی براند
کز پی مرضات حق یک لحظه بیست
از که این سو می‌گریزی ای کریم
گفت: از احمق گریزانم برو
شیرگویی خون او می‌خواست ریخت
در پیت کس نیست چه بگریزی چوطیر
کز شتاب خود جواب او نگفت
پس بجد جد عیسی را بخواند
که مرا اندر گریزت مشکلیست
نه پیت شیرونه خصم و خوف و بیم
می‌رهانم خویش را، بندم مشو[...]

(مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۳۷)

تصویرسازی، قسمتی از داستان را نشان می‌دهد که عیسی^(ع) از صحبت‌های فرد احمق ترسیده و در حال فرار از او به سوی کوه و صحرا است. در راه، مردی عیسی^(ع) را در این حال می‌بیند و متعجب از او علت این عجله و فرار را جویا می‌شود. پس عیسی^(ع) نیز در حال فرار علت را برای مرد توضیح می‌دهد.

تصویر ۵: گریختن عیسی (ع) از احمق (مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۳۹)

Image 5: Escape of Jesus from the Fool (Miftah al-Mulk, 1309: 139)

جدول ۵: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان گریختن عیسی^(ع) از احمق (مأخذ: نگارندگان)

Table 5: Comparative Analysis of Characters in the Story "Escape of Jesus from the Fool" (Source: Authors)

متن	تصویرسازی			
	*	پوشیده	حالت چهره	
	*	نورانی		
		نامشخص	سن	

جدول ۵: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان گریختن عیسی^(ع) از احمق (مأخذ: نگارندگان)

Table 5: Comparative Analysis of Characters in the Story "Escape of Jesus from the Fool" (Source: Authors)

*	*	مضطرب	حالت روحی	عیسی (ع)
*	*	در حال دویدن	حالت جسمی	
	*	قبا		
	*	کمر بند	پوشش	
	*	پیراهن		
*	*	ایستاده	حالت جسمی	
	*	متعجب	حالت روحی	
	*	میان سال	سن	مرد رهگذر
	*	پیراهن بلند		
	*	عمامه	پوشش	
	*	کمر بند		
	*		خرگوش	حیوانات
	*		آهو	

مبنی بر بررسی تطبیقی دریافت می‌شود، دو شخصیت اصلی (عیسی^(ع) و مرد رهگذر) توسط میرزا مصطفی تصویرسازی شده‌اند. هنرمند چهره عیسی^(ع) را در هاله نور مخفی نموده، اما با توجه به حرکات بدن عیسی^(ع)، اضطراب و فرار او نمایان است. او با نشان دادن حرکات بدن در مرد رهگذر که با حالت تعجب و پرسش ایستاده است، مستقیماً به داستان و پرسش او از عیسی^(ع) اشاره دارد. دیگر شخصیت‌های افزوده توسط میرزا مصطفی که در شعر به آن اشاره نشده است، شامل حیوانات (خرگوش و آهو) است. پوشش افراد نیز طبق سلیقه هنری تصویرساز و با توجه به هنجارهای جامعه ترسیم شده است.

استدعا نمودن شخصی از موسی (ع) زبان بهایم را

مردی از موسی^(ع) درخواست می‌کند تا زبان حیوانات را به آموزش دهد. موسی^(ع) او را از این کار منصرف می‌کند، اما مرد بر این خواسته اصرار می‌نماید و بر موسی^(ع) وحی می‌آید که خواسته مرد را اجابت کند. موسی^(ع) مجدد با دلسوزی به او هشدار می‌دهد، اما مرد قبول نمی‌کند و می‌گوید: لا اقل زبان خروس و سگ خانه‌ام را به من تعلیم بده و موسی^(ع) خواسته او را برآورده می‌کند. صبح روز بعد، مرد در حیاط منزلش بود و کنیز همان موقع باقیمانده سفره غذا را در حیاط تکاند و تکه نانی به زمین می‌افتد و خروس سریع آن را برمی‌دارد. سگ از این کار خروس گله می‌کند، اما خروس به او می‌گوید: نگران نباش، اسب این مرد فردا می‌میرد و تو می‌توانی از لاشه آن یک دل سیر بخوری. مرد که این را می‌شنود سریع اسب را می‌فروشد. فردای آن روز دوباره سگ به خروس گله می‌کند و خروس می‌گوید فردا قاطر این مرد می‌میرد و می‌توانی از آن بخوری. مرد که این را می‌شنود سریع قاطر را می‌فروشد. فردای آن روز سگ دوباره خروس را ملامت می‌کند، اما خروس می‌گوید: فردا غلام این خانه می‌میرد و تو از مجلس عزا و غذاهای برجای مانده می‌توانی بخوری. مرد با شنیدن این حرف غلام را نیز می‌فروشد. فردای آن روز مثل قبل سگ نزد خروس می‌آید و خروس می‌گوید من به تو درست گفته‌ام بدان که فردا صاحب این خان می‌میرد و تو از غذای مجلس او می‌توانی شکم خود را سیر کنی. مرد که این را می‌شنود هراسان نزد موسی^(ع) می‌رود و می‌گوید: مرا یاری ده که فردا اجل من فرامی‌رسد. موسی^(ع) به او می‌گوید: به تو هشدار داده بودم،

اما قبول نکردی. اکنون تنها کمکی که می‌توانم انجام دهم این است که تو را با ایمان از این دنیا ببرم و آن مرد با ایمان از دنیا می‌رود:

«[...] بامدادان از برای امتحان
ایستاد او منتظر بر آستان
خادمه سفره بیفشاند و فتاد
پاره نان بیات آثار زاد
در ربود آن را خروسی چون کرو
گفت سگ کردی تو بر ما ظلم رو
دانه گندم تو تانی خورد و من
عاجزم دردانه خوردن در وطن [...]»

(مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۴۴)

تصویرسازی، قسمتی از داستان را نشان می‌دهد که کنیز سفره را در حیاط می‌تکاند و مرد در کنار همسرش، نزدیک به پنجره مشرف به حیاط قرار دارند و با توجه به توانایی که به دست آورده است، در حال مشاهده سگ و خروس و شنیدن مکالمه بین آنان و متعاقباً از گفتار آن متعجب شده است.

تصویر ۶: استدعا نمودن شخصی از موسی زبان بهایم را (مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۴۶)

Image 6: A Person Requesting Moses to Interpret the Language of Animals (Miftah al-Mulk, 1309: 146)

جدول ۶: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان استدعا نمودن شخصی از موسی (ع) زبان بهایم را (مأخذ: نگارندگان)

Table 6: Comparative Analysis of Characters in the Story "Requesting Moses (AS) to Interpret the Language of Animals" (Source: Authors)

متن	تصویرسازی			
*	*	منتظر	حالت روحی	
*	*	نشسته	حالت جسمی	
	*	میان سال	سن	مرد
	*	قبا		

جدول ۶: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان استدعا نمودن شخصی از موسی (ع) زبان بهایم را (مأخذ: نگارندگان)

Table 6: Comparative Analysis of Characters in the Story "Requesting Moses (AS) to Interpret the Language of Animals" (Source: Authors)

	*	پیراهن	پوشش	
	*	کمر بند		
	*	عمامه		
	*	نشسته	حالت جسمی	
	*	نظاره‌گر	حالت روحی	همسر مرد
	*	جوان	سن	
	*	چارقد	پوشش	
*	*	تکاندن سفره	حالت جسمی	
*	*	نظاره‌گر	حالت روحی	
	*	جوان	ظاهر	
	*	چادر		کنیز
	*	چارقد	پوشش	
	*	جوراب		
	*	شلیته		
*	*		سگ	
*	*		خروس	حیوانات
	*		کبک	
	*		بو قلمون	

مبنی بر بررسی تطبیقی دریافت می‌شود میرزا مصطفی علاوه بر شخصیت‌های اصلی بخشی از داستان (کنیز و مرد، سگ و خروس)، در روندی افزایشی در شخصیت‌پردازی انسانی و حیوانی، همسر مرد، کبک و بو قلمون را نیز تصویرسازی نموده است که این موارد در شعر ذکر نگردیده و تصویرساز با توجه به سلیقه هنری، به این اقدام پرداخته است. در شعر به ظاهر و پوشاک و جزئیات مرتبط به آن اشاره نشده، اما هنرمند با توجه به دوره‌ای که در آن زیسته است و هنجارهای حاکم، به تکمیل آن پرداخته است.

گم کردن حلیمه پیغمبر (ص) را

داستان درباره حلیمه دایه حضرت محمد (ص) است. زمانی که پیامبر (ص) را از شیر گرفت برای سپردنش به دست عبدالمطلب، به کعبه رفت و در همان هنگام صدایی او را مخاطب قرار داد، حلیمه هرچه اطراف را نگرست صاحب‌صدا را نیافت و به همین علت پیامبر (ص) را بر زمین گذاشت تا در پی یافتن صاحب‌صدا برود. او به گشتن ادامه داد، اما به نتیجه نرسید. سپس به سمت پیامبر (ص) آمد تا او را بلند کند، اما حضرت را نیافت. حلیمه نگران شد و سراسیمه به اطراف می‌دوید و از مردم سراغ کودک را می‌گرفت و مردم اظهار بی‌اطلاعی می‌کردند. در همان هنگام، پیرمردی عصازنان به او نزدیک شد و ماجرا را جویا شد. حلیمه ماجرا را توضیح داد و پیرمرد گفت: نگران نباش. من بزرگی را به تو نشان خواهم داد

که او می‌گوید طفل کجاست. حلیمه خوشحال شد و پیرمرد او را نزد بُتی برد و رو به آن سجده کرد و گفت: ای خداوند بزرگ این زن طفلی را گم نموده که اسم او محمد است. همین که پیرمرد اسم پیامبر (ص) را بیان کرد، ناگهان همه بت‌ها گفتند: پیرمرد تو چه می‌گویی که ما همگی به وسیله او نابود می‌شویم. پیرمرد از ترس عصا از دستش افتاد. از آن سو عبدالمطلب که خبر گم شدن محمد (ص) را شنید، شیون کنان و ناراحت خود را به کعبه رساند و به رازونیا با خدا پرداخت. ناگهان ندا آمد که محمد (ص) در صحرا مشغول به بازی در زیر درخت است:

سرنگون گشتند و ساجد آن زمان
آن محمد را که عزل ما دروست
ما کساد و بی‌عیار انیم از او
وقت فترت گاه‌گاه اهل هوا
آب آمد مر تیمم را درید
هین ز رشک احمدی ما را مسوز
تا نسوزی ز آتش تقدیر تو
هیچ‌دانی چه خبر آوردنست!
زین خبر لرزان شود هفت آسمان
پس عصا انداخت آن پیر کهن
پیر دندان‌ها بهم برمی‌زدی
او همی لرزید و می‌گفت ای صبور
پا و سر گم کرد زن تدبیر را [...]

«[...] چون محمد گفت، آن جمله بتان
که بروای پیر این چه جست و جوست
ما نگون و سنگ سار انیم از او
آن خیالاتی که دیدندی ز ما
گم شود چون بارگاه او رسید
دور شو ای پیر، فتنه کم فروز
دور شو بهر خدا ای پیر تو
این چه دمّ اژدها افشردنست
زین خبر خون شد دل دریا و کان
چون شنید از سنگ‌ها پیر این سخن
پس ز لرز و خوف و بیم آن ندی
آنچنان کاندز زمستان مرد عور
چون در آن حالت بدید آن پیر را

(مفتاح‌الملک، ۱۳۰۹: ۱۷۱)

تصویر بخشی از داستان را روایت می‌کند که پیرمرد برای کمک به حلیمه برای یافتن محمد (ص) او را به بت‌خانه آورده است تا از بت‌ها کمک بگیرد، اما پیرمرد با آوردن نام کودک، باعث ترسیدن و شکست بت‌ها شده و با ترس و تعجب این صحنه را نگریسته و در پشت سر او حلیمه نیز از این منظره متعجب شده است.

تصویر ۷: گم کردن حلیمه پیغمبر (ص) را (مفتاح‌الملک، ۱۳۰۹: ۱۷۲)

Image 7: The Lost of the Prophet Muhammad (PBUH) (Miftah al-Mulk, 1309: 172)

جدول ۷: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان گم کردن حلیمه پیغمبر (ص) را (مأخذ: نگارندگان)

Table 7: Comparative Analysis of Characters in the Story "The Lost of the Prophet Muhammad (PBUH)" (Source: Authors)

متن	تصویرسازی			
*	*	ترسیده	حالت روحی	
	*	ملتمس	حالت جسمی	
*	*	پیر	سن	
	*	پیراهن		پیرمرد
	*	کمر بند	پوشش	
*		عصا		
	*	عمامه		
*	*	متعجب	حالت روحی	
	*	ایستاده	حالت جسمی	
	*	جوان	سن	حلیمه
	*	پیراهن بلند	پوشش	
	*	چاق		
*		ترسیده	حالت روحی	
*	*	در حال سقوط-شکسته	حالت جسمی	بت‌ها

مبنی بر بررسی تطبیقی دریافت می‌شود تصویرساز دو شخصیت اصلی (پیرمرد و حلیمه) را مورد توجه داشته است. پیرمرد و حلیمه که از تعجب به بت‌های در حال صحبت خیره شده و ترسیده‌اند. در این بین، حضور بت‌ها به عنوان شخصیت‌هایی در ظاهر فاقد جان، اما در داستان دارای عقل و درک تصویرسازی شده‌اند و متعاقباً میرزا مصطفی به واسطه خلاء اطلاعاتی در این حوزه، سلیقه هنری خود را اعمال نموده است، چنان‌که در نمایش ظاهر و پوشش پیرمرد و حلیمه، هنجارها و سلیقه هنری او مشهود است.

مهمان شدن کافران در خدمت پیغمبر (ص)

روزی تعدادی کافر در مسجد به پیامبر (ص) گفتند: ما از راه دوری آمده‌ایم به ما پناه بده. پیامبر (ص) نیز رو به اصحاب نمود و فرمود: هر کدام از شما یک نفر را به خانه خود برده و از او پذیرایی کند. هر فرد یکی از کافران را انتخاب و در آخر یکی از کافران که هیکلی چاق و فربه داشت باقی ماند و کسی حاضر به میزبانی او نشد. پی پیامبر (ص) مرد را به خانه خود برد و هنگام شام اهل خانه هرچه که بر سر سفره می‌گذاشتند، او سریع می‌بلعید، چنان‌که به اندازه هجده نفر غذا خورد. آن شب اهل خانه بی‌شام خوابیدند و مهمان به اتاقی که برای خواب آماده شده بود، رفت. یکی از افراد که از پرخوری مرد عصبانی بود، در اتاق او را قفل کرد و رفت. نیمه شب مرد با دل پیچه بیدار شد و برای قضای حاجت به سمت در دوید، اما با در قفل شده روبرو شد. او ناچار به بستر بازگشت و به خوابی عمیق فرورفت و در خواب خود را در ویرانه‌ای دید و با خیال راحت خود را تخلیه کرد. ناگهان از خواب پرید و دید رختخواب پر از سرگین است و نمی‌دانست چه کند. صبح زود پیامبر (ص) بی‌آنکه خودش را نشان بدهد، قفل را باز کرد و مرد با سرعت از خانه خارج شد. پس یکی از اهل خانه عصبانی شد،

اما پیامبر (ص) به او گفت: خودم آن بستر را می‌شویم و شروع به شستن نمود. بعد از آن مرد مهمان فهمید که دستبند خود را جا گذاشته و به خانه پیامبر (ص) بازگشت و او را در حال شستن بستر مشاهده و بسیار از رفتارش پشیمان شد و عجز و ناله کرد و به پای پیامبر (ص) افتاد. پیامبر (ص) با مهربانی با او رفتار کرد و مرد بعد از دیدن مهربانی او به اسلام گروید و شب را مهمانش شد، اما برای شام کمی شیر خورد و دست از غذا خوردن کشید. پیامبر (ص) به او اصرار کرد که بیشتر بخورد، اما مهمان گفت: کاملاً سیر شدم و همه اهل خانه متعجب شدند. پیامبر (ص) فرمود: از زمانی که این مرد مسلمان شده است، دست از طمع و حرص کشیده است:

«[...کافران مهمان پیغمبر شدند	وقت شام ایشان به مسجد آمدند
کامدیم ای شاه ما اینجا قنق	ای تو مهماندار اسکان افق
بینوایم و رسیده ما ز دور	هین بیفشان برسر ما فضل نور
رو بیاران کرد آن سلطان راد	دستگیر جمله شاهان و عباد
گفت: ای یاران من قسمت کنید	که شما پر از من و خوی منید
هریکی یاری یکی مهمان گزید	در میان بُد یک شکم زفت عنید
جسم ضخمی داشت کس او را بُرد	ماند در مسجد چو اندر جام دُرد [...]

(مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۹۷)

تصویرسازی، قسمتی از داستان را نمایش می‌دهد که کافران به مسجد رسیده و درخواست پناه دادن از سوی پیامبر (ص) را می‌کنند و هرکدام از اصحاب یکی از کافران را برای پذیرایی انتخاب نموده است. در این بین، یکی از کافران که فربه و چاق است تنها مانده و روبه روی پیامبر (ص) ایستاده است.

تصویر ۸: مهمان شدن کافران در خدمت پیغمبر (ص) (مفتاح الملک، ۱۳۰۹: ۱۹۸)

Image 8: The Hospitality of Disbelievers in the Service of the Prophet Muhammad (PBUH) (Miftah al-Mulk, 1309: 198)

جدول ۸: مقایسه تطبیقی شخصیت‌های داستان مهمان شدن کافران در خدمت پیغمبر (ص) (مأخذ: نگارندگان)

Table 8: Comparative Analysis of Characters in the Story "The Hospitality of Disbelievers in the Service of the Prophet Muhammad (PBUH)" (Source: Authors)

متن	تصویرسازی			
*	*	نظاره‌گر	حالت روحی	
	*	نشسته بر منبر	حالت جسمی	پیامبر (ص)
	*	عبا	پوشش	
	*	عمامه		
	*	کنجکاو	حالت روحی	
*	*	ایستاده	حالت جسمی	
	*	میان‌سال	سن	اصحاب
	*	پیراهن بلند		
	*	عمامه	پوشش	
	*	قبا بلند		
	*	کمر بند		
	*	کنجکاو	حالت روحی	
*	*	ایستاده	حالت جسمی	
	*	میان‌سال	سن	کافران
	*	عبا		
	*	شال	پوشش	
	*	ملتمس	حالت روحی	
*	*	ایستاده	حالت جسمی	
	*	میان‌سال	سن	مرد چاق
*	*	درشت‌هیکل	اندام	
	*	عبا		
	*	شال	پوشش	
	*	کمر بند		

مبنی بر بررسی تطبیقی دریافت می‌شود میرزا مصطفی تمامی شخصیت‌های اصلی داستان (پیامبر (ص)، مرد چاق، اصحاب و کافران) را تصویرسازی نموده است. برخلاف تعداد افراد زیادی که در تصویر وجود دارند، هنرمند با توجه به پوشش افراد تلاش داشته تا مخاطب بتواند به درستی پیامبر (ص) و یارانشان را از کافرانی که به تازگی وارد مسجد شده‌اند

نتیجه‌گیری

تشخیص دهد. با این حال، به دلیل عدم ذکر تعداد افراد در متن، هنرمند بر اساس فضای کادری موجود، به خلق آنان پرداخته است. در این بین، پوشش کلیه شخصیت‌ها بر اساس فرهنگ اجتماعی-فرهنگی جامعه قاجار و سرزمین‌های عربی مجاور ایران، صورت پذیرفته است.

در کمتر از یک دهه پس از ورود چاپ سنگی به ایران، تصویرسازی در کتاب‌های انتشار یافته با این گونه از چاپ رواج یافت. کتاب‌های مذکور در راستای بهره‌مندی مخاطبان خاصی تولید شد، چنان‌که ادبیات مکتب‌خانه‌ای گونه‌ای حائز اهمیت بود و در این بین *مثنوی‌الاطفال* در این حوزه قرار می‌گرفت. یکی از ویژگی‌های مهم این اثر، تصویرسازی‌های آن به وسیله میرزا مصطفی از نقاشان کتاب‌های چاپ سنگی است که به واسطه ماهیت کتاب (روایت داستان‌های آموزنده)، ترسیم شخصیت‌های انسانی و حیوانی به عنوان عناصر اصلی، جایگاه ویژه‌ای می‌یافتند. با بررسی صورت پذیرفته از منظر شخصیت‌گزینی در داستان‌های مرتبط به انبیاء الهی در *مثنوی‌الاطفال*، چنین دریافت می‌شود که میرزا مصطفی، شخصیت‌های انسانی و حیوانی را تا حدودی مطابق با ویژگی‌هایی مذکور در داستان‌های کتاب، تصویرسازی کرده

است (وفاداری به متن اولیه). با این حال، در قسمت‌هایی فراتر از شعر تصاویری در کنار شخصیت‌های اصلی داستان به تصویر درآورده است (افزایش شخصیت‌های بصری) و گاه با کاهش بعضی از شخصیت‌ها یا انتخاب بخشی خاص از داستان، به تصویرسازی واقعه مذکور پرداخته است (کاهش شخصیت‌های بصری). با تطبیق بیشتر دریافت می‌شود که شخصیت‌گزینی در *مثنوی‌الاطفال*، با توجه به سلیقه هنری تصویرساز و پیرو قلم نویسنده کتاب اجرا شده است. شخصیت‌های اصلی در هر داستان با توجه به جنسیت، جایگاه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و اقلیت‌های مذهبی تصویرسازی شده و پوشش هر شخصیت در داستان با توجه به هنجارهای دوره قاجار که تصویرساز در آن زیست می‌داشته، شکل گرفته است. در این بین، میرزا مصطفی نقطه اوج هر داستان را تصویرسازی نموده و در قسمت‌هایی عناصر را کاهش و یا افزایش داده است، اما در مجموع با توجه به سلیقه هنری آثاری انحصاری برای *مثنوی‌الاطفال* خلق گردیده که همواره شخصیت‌های اصلی هر داستان در تصاویر آن بازتاب یافته‌اند؛ چنان‌که کلیت شخصیت‌ها پیرو متن مکتوب و در جزئیات مسکوت مانده در متن، ایده‌های شخصی هنرمند و هنجارهای حاکم، تبلور یافته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

قرآن کریم.

- ابراهیمی، پرمیس. (۱۳۹۸). «بررسی چگونگی آموزش مفاهیم اخلاقی در سه کتاب مثنوی الاطفال، تأدیبات الاطفال، فرائد الادب». **پایان نامه کارشناسی ارشد**. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- بابازاده، شهلا. (۱۳۷۸). **تاریخ چاپ در ایران**. تهران: کتابخانه طهوری.
- تیموری، فاطمه. (۱۳۹۲). «بررسی تربیت کودک در آثار ادبی دوره قاجار (با تکیه بر کتاب احمد، مثنوی الاطفال، نصایح الاطفال و اخلاق اساسی برای کودکان)». **پایان نامه کارشناسی ارشد**. قم: دانشگاه قم.
- شچگلو، الیمپادا پولونا. (۱۳۸۸). **تاریخ چاپ سنگی در ایران**. ترجمه پروین منزوی. تهران: معین.
- کاشفی خوانساری، سیدعلی، و پدرام، نرگس. (۱۳۹۶). «منشی نول کشور و بازنویسی ادبیات کودک و نوجوان، بررسی تطبیقی نگار دانش و مثنوی الاطفال». **نقد کتاب کودک و نوجوان**. (شماره ۱۳)، ۲۷۵-۲۷۹.
- کلانکی، سیده معصومه. (۱۳۹۳). «نگاهی به کتاب مستطاب مثنوی الاطفال». **نقد کتاب کودک و نوجوان**. (شماره ۱-۲)، ۱۷۵-۱۸۵.
- کوکلان، شیوا. (۱۳۸۰). «سیاه قلم کاران گمنام عهد ناصری (میرزا نصرالله و مصطفی)». **نامه بهارستان**. (شماره ۳)، ۵۱-۵۶.
- لعل شاطری، مصطفی. (۱۴۰۱). «واکاو تکنیک چاپ سنگی در دوره قاجار با تکیه بر تصویرسازی میرزا علی قلی خوبی (ملزومات اولیه، ویژگی های فنی، عوامل اجرایی)». **پژوهشنامه مطالعات نسخ خطی**. (شماره ۱)، ۲۰۳-۲۳۰.
- متینی، جلال. (۱۳۷۶). «نگاهی به یک نسخه چاپ سنگی و تصاویر آن. **ایران شناسی**. (شماره ۳)، ۵۲۸-۵۴۱.
- مفتاح الملک مازندرانی، محمود. (۱۳۹۷). **مثنوی الاطفال**. نرگس پدرام. تهران: مدرسه.
- نورائی آشتیانی، محمدعلی. (۱۳۹۰). «عرض حال سلطان الکتاب محلاتی به مجلس». **پیام بهارستان**. (شماره ۱۳)، ۴۴۲-۴۴۷.
- هاشمی دهکردی، حسن. (۱۳۶۳). «چاپ سنگی، حیات تازه ای در کتابت». **هنر**. (شماره ۷)، ۹۰-۱۰۷.

- Marzolph, Ulrich. (2001). *Narrative Illustration in Persian Lithographed Books*. Leiden: Brill.
- Marzolph, Ulrich. (2002). "Der lithographische Druck einer illustrierten persischen Prophetengeschichte (1267/1850)". *Das gedruckte Buch im Vorderen Orient*. Dortmund, 85-117.
- Marzolph, Ulrich. (2011). "The Pictorial Representation of Shiite Themes in Lithographed Books of the Qajar Period". *The Art and Material Culture of Iranian Shi'ism: Iconography and Religious Devotion in Shi'i Islam*. ed. Pedram Khosronejad. London: I.B.Tauris, 74-103.

©Authors, Published by Ferdows-e-honar journal. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

